

8. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003.
9. Тіміряєв Є.Р. Репресії проти військових кадрів на Житомирщині (1937 – 1938 рр.) // Житомирщина: минуле, сьогодення, поступ у майбутнє / Науковий збірник. – Житомир, 2007. – Т. 1. – С. 83 – 89.
10. Лутай М.Є. Чехи на Житомирщині: історія і сьогодення. – Житомир, 2008.
11. Рафальська Т.Л. «Великий терор» на Житомирщині: специфіка та технологія // УІЖ. – 2007. – № 3. – С. 66 – 75; її ж. Радянська репресивна політика щодо польської меншини на Житомирщині у 30-х роках ХХ століття // Історія та історіографія в Європі. – 2006. – № 4. – С. 147 – 156.
12. Див: Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сводки. – Вып.4 – Москва, 1928. – С. 24 – 25.
13. Нестеренко В.А. Чехи Радянської Волині у міжвоєнний період (1920 – 1930 рр.) // Чехи на Волині. – Луцьк, 1994. – С. 57.
14. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. П-1820. – Оп. 2. – Спр. 821, 822, 2435.
15. Там само. – Спр.2281.
16. Жилюк С.І. Червоний терор проти духовенства і віруючих на Східній Волині (Житомирщині) у 20 – 30-х роках ХХ ст. Архівні документи та матеріали. – Рівне, 2003. – С. 4.
17. ДАЖО. – Ф. П-85. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 21 – 23.
18. Ігнатуша О. Православні церкви в Україні у 20-х роках ХХ ст., та взаємини між ними // Український церковно-визвольний рух і утворення УАПЦ: Матеріали наукової конференції (Київ, 12 жовтня 1996 р.). – К., 1997. – С. 125.
19. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. – Житомир, 2000. – С. 142 – 143.
20. ДАЖО. – Ф. П-85. – Оп.1. – Спр.758. – Арк.1 – 4.
21. Там само. – Спр.757. – Арк. 14.
22. Там само. – Арк.16.
23. Там само. – Арк.15, 17.
24. Там само. – Ф. Р-5013. – Оп. 2. – Спр.6997.
25. Там само. – Ф. П-85. – Оп. 1. – Спр. 813. – Арк. 5.
26. Там само. – Ф. П-83. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 36 – 41.
27. Там само. – Ф. П-127. – Оп. 1 «а». – Спр. 232. – Арк.45.
28. Там само. – Ф. Р-5013. – Оп. 2. – Спр. 5934-п., в 3-х т. – Т. 3. – Арк. 85.
29. Там само. – Арк. 94.
30. Державний архів Служби Безпеки України Житомирської області (далі ДАСБУ, м. Житомир). – Спр. 18842 – оф. – Т.1. – Арк. 476.
31. ДАЖО. – Ф. Р-5013. – Оп. 2. – Спр. 11279-п. – Арк. 283 – 293.
32. Там само. – Арк. 451 – 455.
33. Там само. – Арк. 456 – 462.
34. Там само. – Арк. 463 – 470.
35. Галузевий державний архів Служби Безпеки України (далі ГДА СБУ, м. Київ). – Ф. 42. – Спр. 33. – Арк. 66.
36. ДАЖО. – Ф. Р-5013. – Оп. 2. – Спр. 20290-п. – Арк. 68 – 69.
37. ГДА СБУ, м. Київ. – Ф. 16. – Оп. 30. – Спр. 148. – Арк. 67 – 68.
38. ДАСБУ, м. Житомир. – Спр. 18842-оф. – Т. 4. – Арк. 118.
39. ДАЖО. – Ф. Р-5013. – Оп. 2. – Спр. – 5934-п. – в 3-х т. – Т.2. – Арк. 286 – 308.
40. Там само. – Спр. 5934-п., 6902-п., 12797-п.
41. Там само. – Спр. 5926-п. – Арк. 137 – 149.
42. Реабілітовані історією: У 27-ми томах / Житомирська область. У 7-ми книгах. – Житомир, 2006. – Кн. 1. – С. 32.

РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА СТВОРЕННЯ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Висвітлюються окремі аспекти розбудови системи вищої освіти України. Звертається увага на модернізаційні перетворення як державних, так і приватних вищих навчальних установ, які були обумовлені потребами українського суспільства першої половини 90-х рр. ХХ ст.

Освещаются отдельные аспекты развития системы высшего образования Украины. Уделяется внимание на модернизационные преобразования как государственных, так и частных высших учебных учреждений, которые были обусловлены потребностями украинского общества первой половины 90-х гг. ХХ в.

Останні десятиліття триває модернізація вищої освіти, яка обумовлена як потребами українського суспільства, так і структурними перетвореннями самої освіти, її глибинними суперечностями, які виникли, зокрема, у перший період державного будівництва незалежної України. Звернення до аналізу тих часів допоможе глибше зрозуміти сучасні процеси.

У запропонованій статті автор, спираючись передусім на документи архіву Міністерства освіти і науки України, акцентує увагу на наростанні кризових явищ у розбудові державної й недержавної системи вищої освіти у першій половині 90-х рр. ХХ ст., і спроби їх подолання органами державного управління освітою.

Поставлена проблема має певне висвітлення у вітчизняній науковій літературі останніх років, яка, правда, зосереджувалась переважно на процесах розвитку державної вищої освіти [1]. Аналізу формування приватної вищої школи присвячені наукові праці головним чином представників цього сектору освіти. Серед найбільш вагомих – роботи В. Астахової, яка розробила методологічні принципи її аналізу, І. Тимошенко, К. Астахової, Б. Корольова та інші [2]. Найбільшу увагу аналізу приватної вищої освіти приділяють соціологи й економісти, якими за останній період захищені кілька дисертацій (О. Шиян, М. Очкасова, О. Сидоренка, О. Дікова-Фаворська, О. Скібіцька, Р. Купченко, М. Гончаренко) [3]. Історичних робіт явно бракує. Виключенням є дослідження Н. Сафонової й В. Огаренко [4]. Однак поряд із значними науковими досягненнями більшості з тих робіт в них, на наш погляд, присутні певні недоліки, а саме: осібний аналіз чи то державної, чи то приватної вищої освіти й певна апологетика останньої, відсутність узгодженості серед дослідників стосовно понятійного апарату й періодів розвитку національної вищої освіти. Отже, зважаючи на багатофакторність і значимість процесів формування вищої школи в незалежній Україні доцільним є поглиблення розробки даної тематики. У запропонованій статті розглядаються окремі аспекти цієї проблеми.

Стратегія розвитку національної вищої освіти формувалась у складних умовах соціально-економічної кризи початку 1990-х рр., тому не могла принести значних швидких результатів. У рамках процесів державотворення України були прийняті базові закон «Про освіту» (червень 1991 р.) та Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)» (листопад 1993 р.), здійснювались суттєві перетворення системи вищої освіти у напрямку інтеграції в міжнародний освітній простір (демократизація, формуванням незалежних структур державних органів управління освітою; акредитація й вдосконалення мережі ВНЗ; оновлення змісту, структури й напрямків підготовки тощо). Один з головних напрямків реформування було подолання державної монополії на освіту, забезпечення її багатоукладності, диверсифікації програм, урізноманітнення джерел фінансування, вдосконалення і демократизація форм управління, створення закладів різних типів [5].

Становлення ринку освітніх послуг відбувається повільніше, ніж розвиток ринку споживчих товарів. Державні ВНЗ почали входити до ринку вимушено, тому що органи управління освітою не забезпечили їм потрібної матеріальної й правової підтримки. Вони змушені були самі опрацювати стратегію виживання й керуватись нею у шокових умовах становлення постсоціалістичного ринку. Вища освіта перетворювалась на сферу комерційних стосунків, де поширювалась конкуренція та пошук позабюджетних джерел фінансування. Державні ВНЗ не могли швидко подолати нерациональну структуру підготовки кадрів, що залишилась від попереднього періоду, зреагувати на попит нових спеціальностей на ринку праці тощо. Цю нішу зайняли нові ВНЗ недержавної форми власності, оскільки відзначались самостійністю управління, більшою свободою у виборі цілей і завдань, форм і методів діяльності. Вони оперативно почали готувати молодь до життя в нових ринкових умовах.

По системі державної вищої школи болісно вдарило різке скорочення бюджетного фінансування. Почався відтік висококваліфікованих кадрів, талановитої молоді, що не могло не відбитися на якості навчання, спадкоємності наукових і педагогічних шкіл. Протягом 1989 – 1994 рр. впали конкурси у ВНЗ. Матеріально-технічна база руйнувалась, не вистачало інформаційного, навчально-методичного забезпечення. Виникали масові акції протесту освітян. Під час галопуючої інфляції заробітна плата педагогів була жалюгідною та недиференційованою, виплачувалась вкрай нерегулярно. Однакові ставки мали аспіранти й викладачі, що працювали 10 – 15 років. Дуже невелика різниця була в зарплаті кандидата наук і не кандидата, доктора, професора і доцента, однакові пенсії. Лаборант ВНЗ одержував платню втричі менше, ніж у науковій установі. Середня зарплата працівників освіти знаходилась на 44 із 48 місць серед рейтингу зарплат працівників інших галузей і співвідношення були такими: IV квартал 1990 р.: освіта – 61,3%, вища школа – 72,7%, народне господарство – 94,4%, промисловість – 100%; IV квартал 1993 р.: народне господарство – 83,8%, вища школа – 67,7%, освіта – 54,5% [6]. У розрахунку на одного жителя, в Україні витрачалось на освіту близько 40 доларів (у розвинених країнах Азії – 1260, Америки – 1000, Європи – 150) [7]. Справа була не стільки у відсутності коштів, скільки у відсутності державної волі, економіки освіти, вмінні розставити пріоритети. Достатньо нагадати, що в той час у приватних ВНЗ зарплата була значно вищою й виплачувалась регулярно.

Міністерству освіти України потрібно було вишукувати можливості для економії утримання ВНЗ. Зменшувати розносні штати, оптимізувати керівництво, раціональніше використовувати площі, скорочувати аудиторні заняття, суттєво збільшувати педагогічне навантаження, прийом студентів за контрактом тощо. Вийшли накази Міносвіти про вилучення з приладів коштовних металів, створення фонду сприяння освіти тощо. Міністерство критикувало недостатню наполегливість й ініціативність керівників ВНЗ, що уповільнювало темпи реформування галузі. Визнаючи, що основна частина витрат повинна покриватися за рахунок державних асигнувань, Міносвіти вважало, що «ділове підприємництво повинно глибоко увійти в життя закладів освіти, у мислення їх керівників» [8]. Однак, поставало питання раціонального використання виділених коштів, державного контролю. В таких умовах у ВНЗ поширювались корисливі злочини і зловживання службовим становищем. Великі нестачі матеріальних цінностей виявлені у Дніпропетровській гірничій академії, Київському державному університеті, Державній льотній академії та інших [9].

Паралельно, під гаслом впорядкування мережі навчальних закладів, стрімко зростає кількість ВНЗ, а серед них – вищого IV рівня акредитації (часто лише за формальними ознаками), що передбачало значно більшого державного фінансування, доплат за акредитацію тощо. Автономія, економічна незалежність університетів і академій нерідко використовувалась для зростання управлінських, представницьких витрат за рахунок того ж бюджету. На початку 1994 р. майже кожний четвертий ВНЗ

мав найвищий статус акредитації. Отже, класичних університетів було 14 (8,8%), технічних університетів – 8 (5,0%), галузевих університетів – 10 (6,3%), академій – 9 (5,7%), інститутів – 118 (74,2%) [10]. Це викликало обурення керівників провідних університетів. Голова ради ректорів В.В. Скопенко виступив з критикою стосовно невиконання Міносвіти власного рішення щодо погодження з радою ректорів визначення статусу ВНЗ. Ректор Національної юридичної академії В.Я. Тацій назвав розширення системи державної й недержавної освіти «руйнацією вищої школи. Більшої шкоди, чим цей процес, мабуть, системі освіти ніхто не наніс». Так, з юридичної спеціальності в Україні на початку реформ діяло 7, а потім ще 8 ВНЗ, які майже повністю забезпечували потреби України, більше 30% органів прокуратури СРСР і залишались ще певні резерви, продовжував В.Я. Тацій. У 1995 р. в Україні офіційно діяло 60 ВНЗ, які готували юристів, а за неофіційними даними біля 100. Тільки Міністерство внутрішніх справ мало 18 ВНЗ (в СРСР – 13). Гроші на їх створення йшли з держбюджету. І біда навіть не в тому, зазначав ректор, що через 5 – 7 років серед юристів будуть безробітні, а в тому, що деякі нові ВНЗ не мають ніяких підстав для навчання (викладачів з науковими ступенями, підручників тощо). В.Я. Тацій вимагав ревізії й жорсткого контролю за ліцензуванням ВНЗ, діяльністю працівників міністерств і місцевих органів. Робота ВНЗ без ліцензії є адміністративним проступком, а у випадку неприпинення діяльності такого вузу має внаступати відповідальність згідно ст. 148 Кримінального кодексу. Проте, жодного випадку притягнення до відповідальності не було. Рада ректорів зобов'язана розглядати питання про відкриття нових навчальних закладів, заключив В.Я. Тацій [11].

Віце-прем'єр-міністр України з гуманітарних питань І.Ф. Курас піддав критиці т.зв. вдосконалення мережі ВНЗ, яке в основному вилилось у збільшення їх кількості й отримання ними вищого статусу. «Зміна назв навчальних закладів перетворилась у своєрідну моду. Кількість університетів і академій – 60% ВНЗ. Але чи на користь це справі й престижу освіти, чи зможуть нові університети і академії в умовах економічних негараздів, відсутності відповідної практики в багатьох із них забезпечити високу якість та широкий спектр діяльності? – запитував І.Ф. Курас. – «Наукові школи, університетські та економічні традиції формуються роками. Підхід до перетворення інститутів в університети повинен бути більш виваженим». Однак при цьому зазначалось, що місцями ВНЗ у США забезпечені 60% випускників середніх закладів, в Японії – 70%, в Німеччині – 58%, у Великобританії – 53%, у Франції – 55%, а в Україні лише 36%. "Незважаючи на всі фінансові складнощі, ми нижче цю планку поставити не маємо права», [12] – зазначив віце-прем'єр-міністр.

У багатьох країнах збільшення кількості студентів відбувалось за рахунок укрупнення провідних діючих вузів, де студентів нараховувалось по кілька десятків тисяч, а не створення нових закладів. Середня кількість студентів ВНЗ України – біля 6 тис. осіб, а у комунальних і приватних вузах – значно нижчий. В теперішній час керівництво галузевого Міністерства визнало, що безпрецедентне збільшення ВНЗ стало «прикрим джерелом недовіри світової спільноти до якості освіти в Україні, що формує далеко не найкращий імідж нашої нації» [13].

З регіонів надходили повідомлення щодо падіння якості освітніх послуг. Вибіркові перевірки Держінспекції Міносвіти показали, що в цілому ряді атестованих державних ВНЗ знижено вимоги до рівня знань. За 1992 – 1995 рр. абсолютний показник виконання студентами міністерських контрольних робіт знизився з 65% до 44%. Удвічі зменшились якісні показники навчання. Зросла розбіжність між показниками підсумкового контролю ВНЗ і результатами міністерських контрольних робіт [14].

Державна акредитаційна комісія зайнялась перевіркою дотримання умов ліцензування, відповідності освітніх послуг заявленому статусу ВНЗ, і особливо недержавної форми власності. Регулюючий вплив держави почав посилюватись. Було

оголошено, що неліцензовані вузи у примусовому порядку повинні припинити діяльність. Але цього не сталося. Ліцензії мали 123 недержавні вузи (що у відсотковому відношенні значно більше ніж у Європі). За результатами перевірки 96 недержавних закладів освіти – 7 було відмовлено в ліцензуванні, 9 – знижено статус, у 36 проводилась додаткова експертиза. Від управлінь освіти на місцях вимагалось звернути увагу на чисельні порушення та зловживання недержавних ВНЗ, на безпідставну рекламу, невиконання ними в більшості випадків умов ліцензування, стану кадрового, матеріально-технічного та методичного забезпечення навчального процесу, встановлення невинуватих розмірів оплати навчання; забезпечити дотримання ними Статутів, що затверджені місцевими органами державної виконавчої влади, та належне інформування населення про їх статус і реальні можливості щодо надання якісних освітніх послуг [15]. Характерно, що провідні недержавні ВНЗ, Асоціація недержавних вузів самі пропонували допомогу державним органам у перевірці недобросовісних ВНЗ і закритті їх в адміністративному порядку, бо тінь від таких закладів падала на всіх.

Приватні, непідконтрольні державним органам освіти ВНЗ почали виникати з 1989 – 1990 рр., не маючи ще достатньої законодавчої бази*. Тривала відсутність законів та регулюючих процедур у галузі приватизації була невинуваткою: вони б заважали процесу, названому в народі «прихвизацією». У загальному вигляді Декларація про державний суверенітет України і деякі попередні кроки партійно-державного керівництва можна було трактувати як дозвіл на поширення ринкових засад на вищу школу. На початку 1991 р. приймаються закони «Про власність» і «Про підприємництво», які не забороняли здійснення підприємницької діяльності в освітній сфері. Закон «Про освіту» передбачав утворення й рівноправне функціонування закладів різноманітних організаційно-правових норм: державних, муніципальних, недержавних.

Робота перших недержавних вузів починалася з їх реєстрації, яка нічим не відрізнялася від реєстрації комерційних структур – малих підприємств (МП, ЛТД), товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ), підприємств з участю іноземного капіталу (СП) тощо. За короткий час в Україні з'явилося понад 500 приватних ВНЗ, більшість з них не мали власних приміщень, матеріальної бази, постійного складу викладачів [16]. Вони набирали на перші курси по декілька десятків студентів за рейтинговими гуманітарними спеціальностями, як правило тих, хто не пройшов до державних закладів. Переважна більшість була зорієнтована на одержання надприбутків.

Ліцензування нових навчальних закладів почалося в 1993 р. і характеризувалось спробами держави регламентувати діяльність недержавної вищої школи. Декілька десятків приватних вузів одержали ліцензії, частина була змушена припинити діяльність, а переважна більшість продовжувала діяти без ліцензій. Поступово недержавні ВНЗ почали створювати громадські об'єднання для відстоювання власних інтересів. У вересні 1993 р. на конференції в Одесі була заснована Всеукраїнська асоціація приватних ВНЗ. За два роки до неї приєднались більше 100 навчальних закладів II і III рівнів акредитації. Асоціація оголосила кілька напрямів розвитку: сприяння акредитації приватних ВНЗ; міжнародні контакти; координація підготовки спеціалістів та взаємодія з комерційними структурами; створення інформаційного центру; гуманітаризація освіти, дослідження перспектив її розвитку [17]. Однак, в перші роки це об'єднання не зуміло завоювати міцних позицій в освітньому середовищі, його діяльність обмежувалася кількома великими вузівськими центрами України.

---

* Серед дослідників, як зазначалось, немає єдності стосовно початку виникнення приватної вищої освіти. О.Л. Сидоренко появу перших приватних ВНЗ відносить до 1991 – початок 1992 рр., О.М. Шиян до 1990 – 1992 рр.

Створенню приватної вищої школи сприяло ряд чинників і протиріч. Серед них: зростаючі потреби населення в отриманні освіти, особливо з нових конкурентоспроможних спеціальностей, неможливість державних ВНЗ оперативно забезпечити їх задоволення; наявність фінансових ресурсів у засновників закладів освіти й споживачів освітніх послуг та гострої потреби педагогічних кадрів у додаткових заробітках та самореалізації; загострення реальних протиріч інтересів професорсько-викладацького складу, ВНЗ і держави стосовно шляхів і методів реалізації освітніх реформ; відсутність законодавчого й професійного (з боку галузевого Міністерства) регулювання питання створення приватних закладів, легкість у їх відкритті, що дозволяло розраховувати засновникам на швидкий фінансовий прибуток.

В.І. Астахова також називає фактори виникнення численних недержавних ВНЗ: надання особистості права на варіативність вибору шляхів отримання освіти і кваліфікації у відповідності з власними нахилами і інтересами; неможливість для держави забезпечити задоволення зростаючих потреб населення в отриманні освіти внаслідок обмеженості бюджетних джерел фінансування; необхідність удосконалення існуючої мережі ВНЗ в різних регіонах; входження установ освіти в систему ринкових відносин, коли освітні послуги стають товаром на ринку послуг та інше [18].

Працівники Міносвіти поступово почали приділяти більше уваги недержавним ВНЗ, але залишалось ставлення до них, як до «інших». Така позиція піддавалась критиці керівниками провідних приватних вузів. Президент спілки ректорів недержавних ВНЗ І.І. Тимошенко зазначав, що «державна в особі Міністерства освіти повинна контролювати навчальну, методичну та виховну роботу в усіх навчальних закладах, які ліцензовані... Різниця між державними та недержавними закладами може бути тільки в джерелах фінансування» [19].

Засновники недержавних вузів добре знали сучасну кон'юнктуру на ринку освітніх послуг і на ринку праці. До того ж з радянських часів існував незадоволений попит на вищу освіту. На 100 випускників шкіл державні ВНЗ у 1992 р. могли запропонувати лише 22 місця. На задоволення цього попиту і розраховували ініціатори створення недержавних закладів освіти. Серед 19 спеціальностей, з яких переважно проводиться підготовка в приватних ВНЗ, найбільш популярними були: економіка, менеджмент і маркетинг, правознавство, медицина, іноземні мови, міжнародні відношення, соціологія, психологія, журналістика тощо. Більш ніж у три рази зріс набір зі спеціальності землевпорядкування. Отримання вищої освіти за цими напрямками, як здавалося споживачам, гарантувало краще життя й виправдовувало вкладені в освіту гроші. Більшість недержавних вузів невеликі, здійснювали підготовку з 3–4 спеціальностей, що надавало можливості індивідуального підходу до студентів. Останніх приваблював також низький конкурс чи його відсутність, менш жорсткі вимоги до навчальної дисципліни. Територіальне розташування недержавних вузів було вкрай нерівномірним і переважно повторювало конфігурацію розміщення державних ВНЗ, яка історично склалася у регіонах країни. На Київську, Харківську, Донецьку, Запорізьку області та АР Крим приходилось 2/3 загальної кількості (1/3 – на Київ) недержавних ВНЗ.

Перші недержавні ВНЗ запровадили нові різноманітні навчальні курси, авторські програми, нестандартні методики навчання і виховання, підбору студентів і викладацьких, управлінських кадрів, навчально-методичної літератури (та її видання). Також вони мали більш широкі зв'язки з ВНЗ західних країн, широко використовували їх програми, методики, можливості обміну викладачами і студентами (проте цей процес часто не вписувався у межі державних стандартів і контролю). Сильними сторонами таких закладів є: гнучкість, оперативність реагування, інноваційні можливості, індивідуальний підхід до студентів тощо. Чимало фундаторів приватних ВНЗ прийшли з державних закладів після невдалих спроб удосконалити їх систему. Тобто спочатку поряд з бізнесменами від освіти, що мріяли тільки про фінансовий прибуток,

працювали творчі викладачі, що мислили но-новому, для яких були тісні рамки державної регламентованої, закостенілої вищої школи.

Приватні ВНЗ страждали від відсутності власної матеріальної бази, соціальних гарантій для викладачів і студентів, невизначеності статусу, від нестачі постійних педагогічних кадрів і власних педагогічних традицій, відсутності підручників, акредитації, необхідних нормативних актів, не кажучи про відверто негативне ставлення з боку державних закладів, які позбавлялися своїх монопольних позицій. Це стимулювало активність приватних ВНЗ, вимагаючи нових підходів до рішень неординарних проблем, ініціативи і ефективної інноваційної діяльності. Напруженість у роботі цієї системи освіти компенсувалась не тільки більш високими прибутками, але й задоволенням від самореалізації. Кращі недержавні ВНЗ зробили відчутний внесок у подолання системної кризи в Україні, забезпечували важливі соціальні функції: створили тисячі робочих місць, можливість отримання сучасної освіти тисячам молодих людей, частина яких не мала іншої можливості для навчання, уберегли частину їх від безробіття й антисоціальних проявів, забезпечують державу (яка не вкладає жодної копійки) підготовленими фахівцями, створюють можливості для апробації освітніх новацій, викладачі отримали додатковий заробіток не залишаючи сферу освіти та інше. Державні і недержавні ВНЗ – суть різні моделі вищої освіти і не тільки за формою власності. Вони мають різні структури управління і підлеглості, різні організаційні і психологічні умови функціонування, різні можливості на ринку праці і відбору абітурієнтів, різні кількісні характеристики, які дозволяють говорити про потоковий і поштучний підхід до підготовки фахівців [20].

З початку виникнення недержавної вищої школи, між нею і державними вишами склалися відносини гострої конфронтації й конкуренції. Так, Президент спілки ректорів державних ВНЗ, ректор КНУ ім. Тараса Шевченка В.В. Скопенко на засіданні колегії Міносвіти у березні 1996 р. заявив, що відноситься до тих людей, яких дратує існування приватних ВНЗ. Існуючі 160 державних вузів здатні повністю забезпечити країну кадрами будь-якої спеціальності. «І не потрібні зовсім приватні вузи». Ця заява викликала оплески залу. «На відміну від приватних більшість державних вузів має солідну базу і викладацький корпус, – продовжував В.В. Скопенко. На хвилі якоїсь псевдодемократії створили понад 200 цих вузів, у більшості з яких немає жодного доцента чи професора. Це ганьбіть вищу освіту.» В.В. Скопенко просив Міністерство доручити спілці ректорів разом з Асоціацією приватних вузів перевірити приватні ВНЗ. «І якщо серед цих 200 виявляться ті, що відповідають вимогам, то хай живуть», – заключив Президент спілки ректорів [21]. Керівники приватних ВНЗ розглядали подібні виступи як спробу державних університетів позбутися конкурентів (можливо, залучитися до розподілу фінансових потоків).

Справедливості ради треба вказати й на інші настрої. На тому ж засіданні колегії начальник обласного управління освітою Дніпропетровської області О.А. Удод говорив: «сьогодні ми повинні набагато сміливіше йти на утворення навчальних закладів з різними формами власності. За цим перспектива. Тільки державною мережею ми потреби населення не вдоволимо, а правове поле для якості, особливо взаємодія органів освіти і приватних навчальних закладів, практично ще не створено. Ми не маємо механізму як закрити приватні (погані) гімназії. Суд не має того пакету документів, який потрібен» [22].

З часом конфронтація зменшувалася, ішов процес зближення державної і недержавної вищої освіти, виникали різні форми сумісної діяльності. Проте залишались різні корпоративні інтереси й образи. Голова Асоціації недержавних навчальних закладів України І.І. Тимошенко розповідав через які приниження доводиться проходити приватним вузам й їх колективам, які влаштовують чиновники. «Можна подумати, що ми робимо якусь аморальну роботу», – заключав він. Починається з того, як малокомпетентний в освіті чиновник райдержадміністрації після

довготривалої розмови все ж таки реєструє навчальний заклад, і закінчуючи ставленням до студентів. Так, Наукова бібліотека ім. В. Вернадського, що існує на кошти платників податків, у т.ч. батьків студента недержавного ВНЗ, стягує з нього плату за користування бібліотекою, пільги на проїзд – також тільки для студентів державних ВНЗ. «Значить, якщо ти сидиш на шії у держави, тоді можна і пільги отримати, а якщо ти мобілізував, а, може, останнє відірвав від своєї сім'ї, заплатив, вчишся непогано, тобі пільги не дають» [23], – обурювався І.І. Тимошенко.

Отже, в першій половині 1990-х рр. державна вища школа України знаходилася у стані кризи. Головна проблема – різке зменшення бюджетного фінансування й неготовність її до роботи в нових умовах. Справа доходила до припинення роботи деяких навчальних закладів і масових акцій протесту. Між тим створювалась нормативно-правова база, формувалась мережа різних форм ВНЗ, ступенева система підготовки, оновлення змісту вищої освіти та інше. Щоправда, здавалось, державні органи управління освітою відставали від політико-економічних змін, розвитку ринкових відносин, не встигали за кон'юктурою ринку праці (бо привчилися працювати на базі планової економіки). Це поміж іншого сприяло безконтрольному виникненню приватних ВНЗ. Свідомість значної частини співробітників органів управління освітою, освітян була обтяжена вчорашніми орієнтирами й потребувала часу для трансформації. Вона змінюється насамперед під впливом реальних суспільних перетворень і тому відстає від них. Швидкість перетворень, змін у свідомості значною мірою залежить від якості управління соціальними процесами, частково – від обставин, яскравих особистостей. Тому можна сказати, що як фактор управління, так і саме життя є головними чинником реформ в освіті.

Одним з важливих результатів цього періоду є створення ринку освітніх послуг, конкурентного середовища у сфері освіти передусім між державними і недержавними ВНЗ. Так, державні заклади поступаються мобільністю, здатністю до маневру, орієнтацією на нове, свободою, оперативністю прийняття рішень, індивідуальним підходом до студентів. Проте в них краща організація й контроль за навчально-методичною діяльністю, традиції наукової діяльності й підготовки фахівців вищої кваліфікації, постійний склад кафедр та ін. Безперервний діалог між різними формами ВНЗ тільки сприяє кращому розвитку вищої освіти й громадянського суспільства в Україні.

1. Артемчук Г.І., Попович В.В., Січкаренко Г.Г. Вища школа України: реальність і тенденції розвитку. – К., 2004. – 176 с.; Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення й культури в Україні. – К., 2003. – 416 с.; Поляков М.В., Савчук В.С. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи. – К., 2004. – 416 с.; Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна. – К., 2002. – 176 с.
2. Приватная высшая школа в объективе времени. Украинский вариант / Під ред. В. Астахової. – Харьков, 2000; Корольов Б.І. Приватна вища школа на шляху інновацій // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 18 – 22.
3. Очкасова М.П. Развитие негосударственной высшей школы в Украине (конец 80-х – 2001 гг.): Автореф. дис... канд. социол. наук. – Харьков, 2001. – 20 с.; Сидоренко О.Л. Приватна вища школа як соціальний інститут: особливості становлення та розвитку в Україні: Дис... д-ра соціол. наук. – Харків, 2001. – 382 с.; Шиян О.М. Соціальний статус навчальних закладів приватної форми власності в Україні: Автореф. дис... канд. соціол. наук. – К., 2002. – 20 с.

4. Огаренко В.М. Розвиток недержавної вищої школи в Україні (кінець 80-х – 2001рр.): Дис... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2001. – 227 с.; Сафонова Н.М. Реформування системи вищої освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – початку ХХІ ст.): історичний аспект: Дис... канд. іст. наук. – Луганськ, 2005. – 214 с.
5. Вища освіта в Україні: Навчальний посібник / В.Г.Кремень, С.М.Ніколаєнко, М.Ф.Степко та ін.; За ред. В.Г.Кременя, С.М.Ніколаєнка. – К., 2005 – С. 48.
6. Підсумки роботи Міністерства освіт України у 1993 році і завдання на 1994 рік (Доповідна записка на засідання Колегії Міносвіти 16 березня 1994 р.) – К., 1994. – С. 1.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 174.
8. Там само. – Од. зб. 85. – Арк. 33, 5.
9. Підсумки роботи Міністерства освіт України у 1993 році і завдання на 1994 рік. (Доповідна записка на засідання Колегії Міносвіти 16 березня 1994 р.) – С. 11.
10. Там само. – С. 4.
11. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 113 – 114.
12. Там само. – Арк. 139 – 140, 134.
13. Доповідь Міністра освіти і науки на підсумковій колегії МОН України 16.03.2008 р. «Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи» // Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>.
14. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 184 – 185.
15. Там само. – Од. зб. 121. – Арк. 167.
16. Огаренко В.М. Вказ. праця. – С. 11 – 12.
17. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 85. – Арк. 12.
18. Астахова В.И. О развитии частного высшего образования на Украине // Социологические исследования. – 1996. – № 6. – С. 99.
19. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 148 – 149.
20. Поточний архів Міністерства освіти і науки України. – Ф. 166. – Арк. 203.
21. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 153.
22. Там само. – Арк. 15.
23. Там само. – Арк. 150 – 151.

Віталій Сторчаус
(м. Кіровоград)